

conscientious war was carried out, its psychological and informational dimensions were emphasized. It is justified that not only consciousness, but also political culture enters its objects of impression due to the erosion of the value basis and identification of a person as a basis for further manipulation. The author considered the war of consciousness through the context of the concepts of the culture of war and violence and the culture of peace, which are reflected in the documents of the United Nations. The characteristics of a «culture of war and violence» are a belief in power based on force; the presence of the enemy; authoritarian management; secrecy and propaganda; armament; exploitation of people; exploitation of nature; male dominance. The specified characteristics reproduce the value, behavioral, and instrumental dimensions of culture. The foundations of a culture of peace are tolerance, solidarity, international understanding; democratic participation; free flow of information; disarmament; Human Rights; Sustainability; equality of women and men. It is important to cultivate a culture of peace, which narrows the opportunity for the formation and spread of a culture of war and violence.

The features of the conscientious war as an element of Russia's war against Ukraine are outlined: the destruction of Ukrainian universities, museum and cultural centers; lies, distortion and twisting of facts, information, violation of agreements, creation and dissemination of myths, etc. The comprehensive solution to the issue of confronting conscientious weapons and tools at the level of the state, society and citizen is emphasized. Particular attention is paid to the attitude of citizens of different countries to Russia's war against Ukraine. Common positions and disagreements in the views of Europeans regarding the importance, participation and support of Ukraine in this war have been determined.

Keywords: conscientious war, political consciousness, political culture, hybrid war, culture of war, culture of peace.

<https://doi.org/10.31392/NPU-nc.series22.2022.32.02>

УДК 32:008]:324

Марина Баранівська,

аспірантка Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України

ORCID: 0000-0001-9504-6631; EMAIL: baranivskamm@gmail.com

СТИГМАТИЗАЦІЯ ЯК ІНСТРУМЕНТ ПОПУЛІСТСЬКОГО ПОЛІТИЧНОГО ДИСКУРСУ

Статтю присвячено теоретичному аналізу стигматизації як одного з інструментів популістського політичного дискурсу. Соціальну стигматизацію визначено як процес таврування групи людей на основі певної ознаки, здебільшого – під впливом негативних стереотипів. З використанням положень теорії установки Д. Унадзе розкрито механізм соціальної стигматизації як когнітивного конструкта. Обґрунтовано, що стигматизація – це негативна соціальна установка, яка несе в собі упереджену інформацію про індивіда, завдяки чому ігноруються всі інші якості його особистості, які не узгоджуються зі загальним стереотипним уявленням. Акцентовано, що ключову роль у формуванні стигматизуючих установок у соціально-політичному дискурсі відіграють цінності, стосовно яких більшістю громадян досягнуто консенсусу. Доведено, що стигматизація є продуктом уявлюваного способу захисту суспільних цінностей і норм, своєрідним механізмом запобігання загрозам, які можуть перешкодити об'єднанню та функціонуванню суспільних груп. Основою функціонування стигматизуючої установки в політичному дискурсі є уявний поділ суспільних груп за ціннісною ознакою через своєрідний поділ за належністю – на «Ми» та «Вони», когнітивна сепарація таврованої соціальної групи та уявлення про неї як про ворожого «Іншого». Акцентовано на актуальності дослідження процесів стигматизації в контексті сучасної російсько-української війни. Обґрунтовано, що раціоналізована в популістському дискурсі стигматизація соціальних груп за регіональною ознакою ускладнює процес консолідації українського суспільства, а

також – майбутній процес реінтеграції тимчасово окупованих територій. Наголошено на провідній ролі державних органів та інститутів громадянського суспільства у сприянні процесу консолідації українського суспільства та протидії стигматизації.

Ключові слова: політичний популізм, стигматизація, політичний дискурс, політична комунікація.

Вступ. Популізм – один із феноменів сучасного політичного дискурсу. За нинішніх умов зростає важливість дослідження особливостей цього дискурсу, адже популістські практики впливають на формування громадської думки й, опосередковано, – на суспільно-політичні процеси. На думку окремих науковців, в Україні популістський дискурс набув гегемонічного характеру, здатен абсорбувати цілі пласти провідних політичних дискурсів країни. Причиною цього стала наявність тривалої інституційної кризи, коли значна частина вимог українського суспільства залишалась незадоволеною. Така ситуація відкриває можливості для представників політичного класу, у процесі боротьби за електоральну прихильність і владу, вводити в публічний простір різні інтерпретації цих вимог, які й формують основу популістського дискурсу (Лісничук, 2015, с. 64).

У наративі популістського дискурсу суспільство трактується як дві гомогенні та антагоністичні групи: «істинний простий народ» та «корумпована еліта». Стверджується, що державна політика повинна бути результатом певної загальної народної волі, представником якої може бути лише популіст (Muller, 2014). Серед основних ознак популістського дискурсу – апеляція до широких мас; виступ від імені «простого народу»; підтримання образу людини з народу; спрощеність уявлень про соціально-політичне життя; реалізація дискурсивної стратегії поляризації суспільства, за допомогою якої популіст делегітимізує опонента. Використання в популістському дискурсі соціальної стигматизації сприяє процесу поділу суспільства на конфронтаційні групи. Тож актуальність дослідження зумовлена необхідністю аналізу соціальної стигматизації як інструменту популістського дискурсу, з'ясування наслідків його застосування та пошуку шляхів подолання.

Актуалізують дослідження зазначеної проблеми й події останнього часу. На тлі російсько-української війни відбувається посилення прояву стигматизації, оскільки війна, що природно, сприяє спрощеному бінарному поділу соціуму на «ворогів» та «своїх», на «зло» та «добро». Оперування недостовірною інформацією, маніпуляція свідомістю, які лежать в основі інформаційної війни Російської Федерації проти України, подекуди доповнюється популістським дискурсом всередині нашої країни, посилює стигматизацію як на побутовому, так і на рівні соціальних інститутів. Майбутнє звільнення тимчасово окупованих територій актуалізує пошук ефективних шляхів реінтеграції й українських громадян – мешканців цих територій (Повноцінно реінтеграція окупованих територій..., 2021).

В основі процесу соціальної стигматизації – упередженість, своєрідне «таврування» людей чи груп за певними – негативно маркованими – ознаками. Стигма видозмінює раціональність, визначає відповідні моделі поведінки та комунікативної взаємодії. «Таврування» ж на основі негативної стереотипізації призводить до відчуження, сепарації, дискредитації та дегуманізації стигматизованих осіб. Таке «тавро» деформує ідентичність людини та спонукає оточуючих ставитися до неї тільки як до носія небажаної якості, ігноруючи інші аспекти її особистості (Підтримка стигматизовуваних меншин: соціально-психологічні технології, 2022, с. 12).

Соціальна стигматизація базується на міфологічних, ірраціональних, емоційних засадах – на почуттях страху та загрози з боку невідомого «Іншого», бажанні самостверджуватись в соціумі, сепарувати порушників суспільних норм, захищати цінності як основу цілісності своєї соціальної групи. Виявлення механізмів та ознак популістської комунікації з використанням стигматизації як одного зі засобів отримання та утримання влади дозволяє, на нашу думку, дослідити ірраціональні засади популістського дискурсу, методи маніпулятивного впливу на суспільство, попередити його негативні наслідки.

Тож, **метою** статті є дослідження феномену стигматизації як інструменту популістського дискурсу, її витоків і наслідків для суспільства. Серед основних **завдань** статті: окреслити стигматизацію як інструмент популістського дискурсу і розширити розуміння популізму як політико-психологічного феномену.

Дослідження виконано з використанням **методів** системного, логічного, структурно-функціонального, соціально- та політико-психологічного аналізу.

Аналіз наукових публікацій, присвячених дослідженню політичного популізму, засвідчив наявність різних підходів до його трактування й визначення. Популістський дискурс як політичний феномен був окреслений в працях зарубіжних дослідників, зокрема – Р. Водак (2018), Ф. Хартлеба (2014), В. Галстона (2018), Ф. Фукуями (2017), Е. Лаклау та Ш. Муффа (2014), Я. Мюллера (2017) та українських вчених О. Новакової (2017), В. Бурдяк (2020), І. Кіянки (2016) та інших науковців.

Дослідження явища соціальної нерівності завжди були в центрі уваги суспільствознавців. Щоправда, вивченню стигми, як однієї з причин соціальної ексклюзії, здебільшого приділяли увагу науковці соціологічної та психологічної галузей знань. Аналіз результатів наукових пошуків дозволив виокремити кілька теоретичних підходів до дослідження феномену стигматизації. До їх числа можна віднести: теорію міжгрупових протиріч, запропоновану Д. Кемпбеллом (2006); теорію стигми як наслідку соціального впливу (Allport, 1954); теорію «авторитарної особистості» (на основі аналізу передумов піднесення нацистської ідеології) Т. Адорно (1967) тощо. Вітчизняними науковцями явище стигматизації досліджується здебільшого в контексті «нетипових» соціальних явищ, пов'язаних, наприклад, із поширенням епідемії СНІДу та особами з ВІЛ-позитивним статусом, з особами зі психічними захворюваннями, або ж з особами, які перебували/перебувають у в'язниці (зокрема, Галецька, 2007, Доній, 2016).

Разом з тим, стигматизація як складова структури популістського дискурсу і як феномен реальної політики залишається малодослідженою. Прийоми ж стигматизації, як свідчить політична практика, досить часто використовується окремими політиками та лідерами суспільної думки для створення та відтворення ситуації суспільної дискримінації опонентів, формування та використання у політичній боротьбі негативно маркованих стереотипів та оцінок.

Результати та дискусії. Термін «стигма» походить з Давньої Греції, де так називали фізичне маркування, яким позначали порушників норм і законів поліса. Злочинців таким чином сепарували та називали «чужими серед своїх» (Goffman, 1963, с. 11). У науковий обіг термін «стигма» запровадив американський соціолог І. Гофман. На його думку, стигма – це ознака відмінності та знецінення на основі аномалій тіла, уявних недоліків особистості, або родових особливостей (визначається приналежністю людини до певної раси, національності або релігії) (Goffman, 1963, с. 13). Науковець визначав стигматизацію передусім як знецінення міжособистісних і соціальних стосунків. Це знецінення взаємовідносин між людьми доповнюється дискримінацією стигматизованих, яка пояснюється необхідністю захисту суспільства. Однією з форм стигматизації, на думку І. Гоффмана (1963), є її інтеріоризація (самостигматизація), яка позначається почуттями сорому, ненависті до себе і самоприниження, породжує недовірливість, пригніченість, ворожість стигматизованої людини як результату нереалізованої потреби в соціальному прийнятті.

Стигматизація як одна з найдавніших соціально-психологічних причин соціальної ексклюзії та нерівності, тісно пов'язана з політичними дискурсами, за допомогою яких вона конститується та закріплюється в суспільній свідомості. Стигматизація як явище створюється за допомогою мови тому, що це суб'єктивний когнітивний конструкт, який формується політичними та соціальними суб'єктами внаслідок динамічної взаємодії дискурсів. Закріплення стигматизації у свідомості людей реалізується через наративи, які створюють уявлення про негативне забарвлення індивідуальних характеристик, і таким чином таврують певні соціальні групи людей, які мають ці характеристики.

На нашу думку, механізм стигматизації лежить у площині формування установки, як «передготовності», схильності суб'єкта до певного сприйняття оцінки ситуації та відповідної активності в тій чи тій ситуації. Теорія установки, розроблена на основі численних експериментальних досліджень Д. Узнадзе (Узнадзе, 2001), дає можливість розкрити механізм стигматизації як когнітивних конструктів (атітюдів), а відтак – визначити можливі шляхи протидії стигматизації. Атітюд або установка за Д. Узнадзе – це готовність суб'єкта до певної форми когнітивної, емоційної та поведінкової реакції на об'єкт, тобто певний набір знань, емоцій, очікувань щодо цього об'єкта. Ці реакції та очікування формуються на основі наявного у суб'єкта досвіду, сформованих уявлень та особистого ставлення щодо цього об'єкта, яким в такому випадку є певна соціальна група.

Соціальні установки є необхідною та незамінною складовою соціалізації особистості й виконують важливі функції: інструментально-інформаційну (в установках відображені наявні в суспільстві цінності, норми та світоуявлення, на основі яких він формує свої реакції та дії); захисну (установки допомагають ефективно реагувати на напружені ситуації та вирішувати внутрішні конфлікти особистості); ціннісно-експресивну (установки сприяють самоствердженню особистості через антипатії/симпатії до об'єкта, сформовані на основі цінностей); систематизуючу (установки допомагають індивіду систематизувати суспільні норми та цінності) та консолідує (сприяють консолідації людей навколо спільних цінностей). Завдяки установкам люди здатні формувати уявлення про навколишній світ, категоризувати його, реагувати на наявні життєві ситуації. Та й самі цінності, як справедливо зауважує Ю. Шайгородський, мають біполярну структуру (2012, с. 223).

Установки щодо певної людини відносяться до її віртуальної ідентичності – це, на противагу актуальній ідентичності, – не те, якою людина є насправді, а те, що думають про неї інші, не знаючи її. Віртуальна ідентичність людини може збігатися або не збігатися з актуальною ідентичністю. Згідно з І. Гофманом стигма виникає тоді, коли віртуальна ідентичність має яскраво виражене негативне забарвлення та не збігається з актуальною ідентичністю людини – тобто робить людину в очах оточення гіршою, ніж вона є насправді (1963, с. 152). Тому стигма належить до установок, які формуються на основі узагальнених негативних стереотипних уявлень та не несуть в собі правдиву інформацію щодо ідентичності стигматизованого об'єкта. Стигматизуюча соціальна установка має багато спільного з упередженням, тому що зміст її когнітивного компонента зазвичай викривлений (Маслюк, 2014, с. 273). Особливості дії механізму упередження проявляються в тому, що люди краще сприймають і пам'ятають інформацію, яка узгоджується зі стереотипами й, часто неусвідомлено, ігнорують ту інформацію, яка ці упередження спростовує або заперечує. Основними властивостями упередження є: ірраціональність, недоступність для розуміння і пояснення; неадекватність, невідповідність дійсності; ригідність-негнучкість, закритість для впливу (Доній, 2019, с. 39). Забарвлена негативним тавром, віртуальна ідентичність людини оцінюється через призму цієї стигматизуючої ознаки як упередження, а всі інші якості особистості, які не узгоджуються з упередженням, починають ігноруватись, поглинаючи внутрішнє «Я» людини.

Конструкт стигматизуючої установки містить не лише когнітивну, але й афективну та поведінкову складові реакції на соціальну групу. Когнітивна складова – це знання, уявлення, стереотипи чи переконання про недоліки чи небезпеку соціальної групи, афективна – внутрішні емоції щодо цієї групи, такі як страх, відраза, зневага тощо, поведінкова – як певні негативні дії (агресія, ігнорування), уникання чи дискримінація соціальної групи. Когнітивна складова дозволяє людям пояснити та виправдати негативне ставлення, дискримінацію щодо таврованих груп. Одним із основних пояснень, яке виправдовує застосування стигматизації є своєрідний «захист» суспільних цінностей, суспільної моралі.

Стигматизуючі установки в соціально-політичному дискурсі формуються навколо цінностей і нормативних соціальних стандартів, стосовно яких досягнута прийнятна для переважної більшості громадян консолідує ціннісна парадигма. Ціннісний консенсус – один із найважливіших чинників стабільності соціальної системи, ефективний шлях

консолідації нації, суспільства, держави (Шайгородський, 2019). Без спільних цінностей, як зазначав С. Хантінгтон (2020), держава перетворюється на «ворогуючі племена», які прагнуть дестабілізувати систему. Стигматизація використовується та виправдовується, в першу чергу, як засіб захисту системи цінностей, як покарання за порушення суспільних норм, усунення загрози, яка може перешкоджати ефективному об'єднанню та функціонуванню суспільних груп. М. Фуко описав стигматизацію як елемент дисциплінарного дискурсу, котрий функціонує як соціальний ритуал встановлення влади та покарання шляхом завдання певного виду болю (1999). За М. Фуко, раніше цей ритуал функціонував у вигляді публічних страт, але після того, як феномен публічних страт було ліквідовано, почав формуватись стигматизуючий дискурс як латентне бажання соціуму бути залученим до практики публічних покарань – бажання, яке наразі належить до сфери ірраціонального. Стигматизація раціоналізує цю ірраціональну основу соціально-політичної поведінки: «Стигма часто інтерпретується як покарання, що послане конкретній людині чи групі людей як справедлива відплата за порушення норм, прийнятих у суспільстві. Стигматизованих людей можуть також притягувати до відповідальності за реальну або уявну шкоду, заподіяну спільноті, позбутися якої можна тільки вигнанням або ізоляцією цього згубного впливу. Присутність таких людей може поставити під загрозу виживання всієї групи. Надалі таких людей виключають із соціуму, переслідують, перетворюють на «цапів-відбувайлів», виправдовуючись тим, що вони «інші», нелюди, і не відчувають тих самих почуттів, що відчувають «нормальні» громадяни. Їх страждання неминуче: вони згрішили та становлять «загрозу порядку» (Савкіна, 2007, с. 9).

Таке уявлення про стигматизовану групу як про певного ворожого «Іншого» та категоризація суспільного простору у вигляді поділу на «Ми» та «Вони» становить основу механізму функціонування стигматизуючої установки (Link, B., Phelan, J., 2001, с. 372). Г. Фальк (2002) зазначав: «Усі суспільства завжди будуть стигматизувати деякі якості та певну поведінку, тому що це забезпечує групову солідарність, відмежовуючи «чужих» від «інсайдерів». Поділ суспільства на «Ми» та «Вони» уособлює також суть політичного дискурсу як такого. Такий поділ суспільства зумовлюється бінарною властивістю міфологічної політичної свідомості, яка забезпечує ідентифікацію та консолідацію групи. В популістському політичному дискурсі смислотвір «Ми» уособлює народ, або ж «простих людей», яким загрожує «Інший», а «Іншого» – уособлює політичний опонент, яким може бути чинна влада, еліти, або групи населення, які популіст пов'язує з діями чи замислами еліт (наприклад емігранти, журналісти тощо)» (Laclau, 2005).

Дієвим механізмом політичної популістської комунікації стає формування в суспільстві почуття онтологічної небезпеки, яка може надходити від «Іншого». Публічні комунікації, які посилюють в аудиторії почуття страху, активізують увагу до політика та об'єднують людей навколо вказаної загрози (Roser C., Thompson M., 1995). Такі комунікації, за браком раціональних критеріїв оцінки, ґрунтуються на інтуїції й вірі, а не верифікованих фактах, посилюючи вагу ірраціональних, емоційних оцінних суджень та упереджень. Звертаючись до захисту суспільних цінностей і спекулюючи на темі національної безпеки, популістський дискурс спрощує соціально-політичну реальність та описує політичний процес як протистояння добра та зла, а «Іншого» як джерело загрози або як того, хто винен у негативних явищах, котрі відбуваються в країні (De Cleen B., Stavrakakis Y., 2017). Під час застосування комунікативних механізмів, які опираються на ціннісно-моральну парадигму суспільства, популісти можуть застосовувати форму м'якого впливу, відому як «репрезентативна сила». Репрезентативна сила в популістському наративі здійснюється тоді, коли популіст маніпулює морально-ціннісними уявленнями людини про саму себе. Популіст може описувати свої погляди як єдино справедливі чи добрі та структурувати свій наратив таким чином, щоб прихильність до його точки зору виглядала як моральний вибір добра, а протилежна точка зору – як вибір зла, або ж вибір позиції ворожого «Іншого». Люди погоджуються з думкою оратора, сприймаючи її як єдино правильну та справедливу для

того, щоб не втратити власну ідентичність та зберегти власне онтологічне уявлення про свою моральність (Mattern, 2005).

Негативними наслідками стигматизуючого дискурсу може стати поява у таврованої людини переживань з приводу власного соціального статусу, а згодом і закріплення негативних форм поведінки у вигляді втрати самоповаги, зневіри у власних силах та відтворення девіантної поведінки. П. Корріган і А. Вотсон описали соціально-когнітивну модель особистої реакції на стигматизацію, яка виникає, коли стигматизовані люди знають про негативні культурні образи, які характеризують їхню групу (автостереотипи), що призводить до самопередження та самодискримінації (2002). Самостигматизація, на думку науковців, є останнім етапом механізму стигматизації, коли негативне ставлення до самого себе стає засобом підтримки власної негативної ідентичності. Життєва позиція такої людини проявляється у відмові від прагнення змін, особистісної знеціненості.

Процеси стигматизації посилюються під час кризових періодів історії, таких як війна, й торкаються майже усіх сфер соціуму – міжетнічних, релігійних, сімейних, політичних, професійних тощо. За влучним визначенням О. Славинського: «Війна – це чорно-біле кіно, яке ділить простір на дві категорії „свій” та „ворог”. Суспільство, що грає в таку гру ненависті, – надзвичайно легкий об’єкт для маніпуляцій: воно стає нестійким, легкозаймистим. У двовимірному просторі ненависті там, де раніше був Інший, з’являється ворог. Гра в ненависть – ніби гра в карти: тут є масті лише двох кольорів, „правильного” і „неправильного”» (Славинський, 2020, с. 41). Домінування популістського дискурсу з використанням стигматизуючих наративів є особливо загрозливим у період війни та мілітарного тиску на Україну з боку Росії. Поширення популізму означає формування особливої спрощеної двовимірної картини світу, творення специфічної суспільної реальності, в якій суспільство розмежовується на «праведних» та на «інших» (які здебільшого є також «ворогами»), підтримуючи і підживлюючи стан постійної конфронтаційності (Лісничук, 2015, с. 70–71).

Починаючи з 2014 р., популістський дискурс може позначати як «інших» різні категорії населення. Така риторика поділяє на конфронтаційні групи та будує своєрідні «стіни» між українцями за певною ознакою (наприклад, за місцем проживання чи місцем реєстрації: для однієї частини українців ворогом стає мешканець Донбасу чи Криму, який з тих чи інших причин лишився на окупованих територіях, для іншої, – завдяки інформаційній війні РФ, – жителі Заходу України, яких демонізують російські ЗМІ на тимчасово окупованих територіях). Цей поділ може відбуватися й за ознакою належності до тих чи тих соціально-професійних груп – заможні еліти/простий народ, цивільні/військові, бізнесмени/волонтери тощо. Стигматизуючі установки в популістському дискурсі раціоналізуються за допомогою певного набору міфів, зокрема таких як міф про прадавнє спільне походження і «справжню» Україну, міф про «дві України», міф про «братські» народи тощо (Журженко, 2005, с. 109). Міфологічність свідомості, в якому одна категорія людей всередині країни описується як «наша» чи «справжня», а решта – як «чужа», – визначає поведінку та комунікативну взаємодію.

Стигматизація, здійснена на основі своєрідної «раціоналізації» міфологічної свідомості, призводить до конфронтації соціальних груп. Негативні емоції, такі як страх, відраза, презирство, згодом можуть трансформуватися в агресію та дискримінацію цих груп – наприклад, за регіональною ознакою, з упродовженням дискримінаційних практик, на побутовому та інституційному рівні. Наприклад, згідно з дослідженням Аналітичного центру CEDOS, окремі внутрішньо переміщені особи після повномасштабного вторгнення Росії, стикалися з упередженим ставленням з боку місцевих жителів та обмеженням доступу до орендного житла (Перші дні повномасштабної війни, 2022). З проблемою дискримінації стикалися мешканці окупованих територій і раніше – після окупації частини українських територій у 2014 р. Й не лише з боку співгромадян, але й – державних органів (Пошук житла і роботи, 2016). Очевидно, що попри значні зусилля органів державної влади й інститутів громадянського суспільства з реінтеграції тимчасово окупованих територій, проблема

захисту прав людини, консолідації українського суспільства залишається актуальною (Політики реінтеграції тимчасово окупованих територій, 2021).

Результати соціологічних досліджень свідчать, що на тлі повномасштабного воєнного вторгнення РФ в Україну, ставлення громадян до жителів окупованого Росією Криму окупованої частини Донецької та Луганської областей (ОРДЛО) погіршилося. Так, за результатами опитування (серпень, 2022 р.) до жителів окупованого Криму позитивно ставляться 22% респондентів, негативно – 23%, нейтрально – 45% (у квітні позитивно ставилися 41%, негативно – 14%, нейтрально – 40%). Про позитивне ставлення до мешканців ОРДЛО заявили лише 14%, про негативне – 47%, нейтральне – 32%. У квітні 2022 р. позитивне ставлення висловили 27% респондентів, негативне – 31%, нейтральне – 37% (Як українці ставляться до жителів окупованих Криму і Донбасу, 2022). Однією з очевидних причин погіршення ставлення до жителів ОРДЛО є примусова мобілізація, яку здійснює Російська Федерація на тимчасово окупованих територіях. Посилюється таке ставлення й під впливом медіа, зокрема, коли йдеться про доцільність обмеження, після звільнення окупованих територій, виборчих прав громадян, які мешкають в ОРДЛО (рф і культура скасування, 2022). Серед наративів такого дискурсу існують також тези про те, що після звільнення окупованих територій потрібно позбавляти громадянства всіх мешканців тимчасово окупованих територій (Журналіст Остап Дроздов, 2020). В цьому випадку стигматизована група населення, навіть не здійснюючи ніяких протиправних дій, вчиняє, за термінологією Дж. Оруелла, «думкозлочин», а отже – кожен представник такої групи в думках обов'язково зраджує державу і тому мусить бути сепарований і покараний обмеженням прав.

Наявність різних підходів до проблем реінтеграції нині окупованих територій після їх деокупації потребує законодавчого забезпечення, створення відповідної нормативно-правової бази. Про актуальність зазначеної проблеми свідчить і те, що в проєкті закону «Про державну політику перехідного періоду» наведений алгоритм проведення виборів до органів місцевого самоврядування, але не унормовано процедуру виборів Президента України (Політики реінтеграції тимчасово окупованих територій, 2021). Невизначеність правових положень стосовно мешканців нині окупованих територій призводить до спекулювання на цій темі в популістських дискурсах. Тож, одним із методів протистояння стигматизації, зокрема в медіапросторі та в суспільній думці, є розробка такої нормативно-правової бази, яка сприятиме дотриманню прав людей, враховуватиме особливості правосуддя перехідного періоду. Суттєвою, у реалізації цих завдань може і має стати роль інститутів громадянського суспільства, зокрема – у забезпеченні взаємозв'язку між соціальними групами та державою (Підтримка стигматизованих меншин: соціально-психологічні технології, 2022, с. 99).

Важливим напрямом у подоланні процесів стигматизації соціальних груп є розвиток соціальних комунікацій та упровадження дестигматизуючих практик у діяльності соціальних та державних інститутів. У цьому сенсі суттєво зростає роль інститутів, які забезпечують реалізацію державної інформаційної політики. Особливої ваги, за сучасних умов, набуває спрямування освітньої й культурно-просвітницької діяльності, спрямованої на вивчення історії України, її регіонів, формування політики пам'яті, документування та висвітлення порушень прав людини на окупованих територіях, вшанування жертв збройної агресії Російської Федерації. Розроблення заходів, спрямованих на формування взаєморозуміння та взаємоповаги, протидії будь-яким формам нетерпимості, стигматизації та дискримінації, особливо у повоєнний період, є не лише актуальним практичним, але й перспективним науковим завданням.

Висновки. Аналіз явища стигматизації, як одного з інструментів популістського політичного дискурсу, засвідчив, що стигматизуючі установки – це форма реагування на тавровану соціальну групу; охоплює когнітивну, емоційну та поведінкову складові. Вони формуються в соціально-політичному дискурсі навколо цінностей та норма, стосовно яких досягнутий суспільний консенсус. Застосування таких установок пояснюється необхідністю

захисту цінностей та цілісності соціальної групи. Популістський дискурс сприяє формуванню стигматизуючих установок, спекулюючи на ціннісно-моральному аспекті.

Україна прагне європейського майбутнього, яке вимагає розвитку політичної культури, толерантної поведінки з дотриманням ідеалів рівності та справедливості. Дотримання прав людини й відсутність дискримінаційних практик є важливим інструментом задля порозуміння, консолідації та забезпечення якісних змін в Україні. Особливої ваги й значущості заходи, спрямовані на суспільну консолідацію, набудуть в період післявоєнної відбудови та реінтеграції окупованих територій. Перспективою подальших досліджень є розроблення шляхів консолідації українського суспільства та протидії стигматизації окремих його соціальних груп.

ВИКОРИСТАНІ ДЖЕРЕЛА:

1. Бурдяк В. (2020). Тенденції авторитаризму і популізму в діяльності політичних лідерів та партій Болгарії. *Історико-політичні проблеми сучасного світу*. № 42. 136–147.
2. Водак Р. (2018). Політика страху. Что значит дискурс правых популистов? Харків : «Гуманітарний Центр».
3. Галецька І. (2007). Психологічні аспекти стигми психічних розладів. *Психологічні аспекти стигматизації та реабілітації* / за наук. ред. І. Влох, І. Галецька. Львів : Видавництво Романа Романка. 60–96.
4. Доній Н. (2019). Стигма в'язницею як соціально-комунікативний бар'єр у міжособистісній взаємодії. *Проблеми соціальної роботи: філософія, психологія, соціологія*. № 2 (14). 34–41.
5. Доній Н. (2016). Стигматизація осіб, які оступилися: питання новітнього часу. *Філософія та політологія в контексті сучасної культури*. № 2 (11). 93–100.
6. Журженко Т. (2005). Миф о Двух Украинах. *Перекрестки*. № (3–4). 108–118.
7. Журналіст Остап Дроздов у "Рандеву" з Яніною Соколовою (2020). *5 канал*. <https://youtu.be/Y17s4kr63Jw>.
8. Повноцінно реінтеграція окупованих територій настане тільки після ментальної реінтеграції мешканців Криму та Донбасу (10 червня 2021). *Міністерство реінтеграції тимчасово окупованих територій України*. <https://www.minre.gov.ua/news/povnocinno-reintegraciya-okupovanyh-terytoriy-nas-tane-tilky-pislya-mentalnoyi-reintegraciyi>
9. Кіянка І. (2016). Популізм в історії та сучасності: ідеологічні течії, рухи та політичні технології : монографія. Львів.
10. Лісничук О. (2015). Популізм в Україні: теоретичні засади і проблеми вивчення феномену. *Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України*. № 4 (78). 63–73.
11. Маслюк А. М. (2014). Вплив забобонів на психологію українців. *Вісник Національного університету оборони України*. № 3 (40). 273–279.
12. Новакова О. (2017). «Синдром популізму» як виявлення кризи сучасної політики. *Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Серія 22. Політичні науки та методика викладання соціально-політичних дисциплін*. Вип. 21. 36–42.
13. Перші дні повномасштабної війни в Україні: думки, переживання, дії (03 березня 2022). *CEDOS*. <https://cedos.org.ua/researches/pershi-dni-povnomasshtabnoyi-vijny-v-ukrayini-dum-ky-perezhyvannya-diyi-analitychna-zapyska-z-pershymy-rezultatamy-doslidzhennya/>.
14. Пошук житла і роботи – сфери, де найбільше дискримінують переселенців (27 червня 2016). *Радіо Свобода*. <https://www.radiosvoboda.org/a/27823752.htm>.
15. Політики реінтеграції тимчасово окупованих територій: моделі, сценарії, дискусії, досвід. Аналітичний звіт (2021). *Школа політичної аналітики НАУКМА*. <https://spa.ukma.edu.ua/wp-content/uploads/2021/10/Reintegration-Policies-UA.pdf>.
16. Підтримка стигматизовуваних меншин: соціально-психологічні технології / за ред. Л. М. Коробки (2022). Київ : Інститут соціальної та політичної психології НАПН України.

17. РФ і культура скасування (серпень 2022). *ISLND TV*. <https://youtu.be/zo1Vw6YZPDY>
18. Савкина С. (2007). Трудности организации паллиативной помощи для людей, живущих с ВИЧ/СПИД. Стигма и милосердие. Обобщение имеющегося опыта православного психолога. *Свеча. Информационно-публицистический журнал*. № 4. 9–11.
19. Славинський О. (2020). Математика ненависті. *Мости замість стін, або Що об'єднує українців?* Видавництво Старого Лева. 41–42.
20. Узнадзе Д. Н. (2001). Теория установки. Санкт-Петербург : «Питер».
21. Фуко М. Надзирать и наказывать. https://www.gumer.info/bibliotek_Buks/History/Fuko_Turm/02.php.
22. Хантінгтон С. (2020). Політичний порядок у мінливих суспільствах. Київ : Наш Формат.
23. Шайгородський Ю. (2012). Цінності як детермінанти суспільного розвитку. *Сучасна українська політика*. Вип. 26. 219–228.
24. Шайгородський Ю. (2019). Ціннісні та міфологічні детермінанти політичної поведінки. *Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Серія 22. Політичні науки та методика викладання соціально-політичних дисциплін*. Вип. 26. 3–10.
25. Як українці ставляться до жителів окупованих Криму і Донбасу: дані опитування (24 серпня 2022). *РБК-Україна*. <https://www.rbc.ua/ukr/news/ukraintsy-otnosyatsya-zhitelyam-okkupirovannyh-1661329844.html>.
26. Adorno T. (1967). *Sociology and psychology*. *New Left Review*. 46–97.
27. Allport G. W. (1954). *The nature of prejudice*. Cambridge, MA : Perseus Books.
28. Campbell C. and Deacon H. (2006). Special issue: understanding and challenging stigma. Unravelling the contexts of stigma: from internalisation to resistance to change. *Journal of Community and Applied Psychology*. № 16 (6). 411–417.
29. Corrigan P. W., Watson A. C. (2002). The paradox of self-stigma and mental illness. *Clinical Psychology: Science and Practice*, 9 (1). 35–53.
30. De Cleen B., Stavrakakis Y. (2017). Distinctions and Articulations: A Discourse Theoretical Framework for the Study of Populism and Nationalism. *Javnost – The Public*. № 24 (4). 301–319.
31. Fukuyama F. (2017). *What is Populism?* Berlin : Atlantik-Brücke Publication, 2017.
32. Galston W. (2018). The Populist Challenge to Liberal Democracy. *Journal of Democracy*. № 2 (29). 5–19.
33. Gardner C. & Falk G. (2002). Stigma: How We Treat Outsiders. *Contemporary Sociology* (31).
34. Goffman E. (1963). *Stigma: Notes on the management of spoiled identity*. London : Penguin.
35. Hartleb F. (2014). *Populism within Europe and beyond its Borders (International Studies on Populism)*. Berlin : Nomos Publishers.
36. Laclau E. (2005). *On populist reason*. London; New York : Verso.
37. Laclau E., Mouffe Ch. (2014). *Hegemony and Socialist Strategy*. London : Verso Books.
38. Link, B. G., Phelan, J. C. (2001) Conceptualizing stigma. *Annual Review of Sociology* (27). 363–385.
39. Mattern J. B. (2005). Why “Soft Power” Isn’t So Soft: Representational Force and the Sociolinguistic Construction of Attraction in World Politics. *Millennium*. Vol. 33 (3). 583–612.
40. Müller J–W. (2017). *What is Populism?* Philadelphia : University of Pennsylvania Press.
41. Müller J–W. (2014). “The People Must Be Extracted from Within the People”: *Reflections on Populism*. <https://www.princeton.edu/~jmueller/Constellations-Populism-JWMueller-March2014-pdf.pdf>
42. Roser C., Thompson M. (1995). Fear appeals and the formation of active publics. *Journal of Communication*. Vol. 45. 103–121.

REFERENCES:

1. Burdiak V. (2020). Tendentsii avtorytaryzmu i populizmu v diyalnosti politichnyh lideriv ta partyi Bolgarii [The tendencies of authoritarian rule and populism in the activities of politicians and political parties in Bulgaria]. *Istoriko-politichni problemy suchasnogo svitu*. № 42. 136-147. [In Ukrainian].
2. Vodak R. (2018). Polityka straha. Chto znachit diskurs pravih populistov? [The Politics of Fear: What Right-Wing Populist Discourses Mean?]. Kharkiv : Humanitarnii Centr. [In Russian].
3. Galetska I. (2007). Psychologichni aspekty stygmy psichichnih rozladiv [Psychological aspects of stigma of the psychological diseases]. *Psychologichni aspekty stygmatyzacii ta reabilitacii: za nauk. red. I. Galetska, I. Vloh*. Lviv : Vydavnytstvo Romana Romanka. 60-69. [In Ukrainian].
4. Doniy N. (2019). Styhma viaznytseiu yak sotsialno-komunikatyvnyi barier u mizhosobystisnii vzaiemodii [Stigma of jail as a socio-communicative barrier in personally communication]. *Problemy sotsialnoi roboty: filosofii, psikhologii, sotsiologii*. № 2 (14). 34–41. [In Ukrainian].
5. Doniy N. (2016). Stygmatyzaciya osib, yaki ostupylysia: pytannia novitnyogo chasu. [Stigmatization of people who were in prison: the questions of modern times]. *Filosofiya ta politologiya v konteksti suchasnoyi kultury*. № 2 (11). 93-100. [In Ukrainian].
6. Zhurzhenko T. (2005). Myf o Dvukh Ukraynakh [The myth about two Ukraines]. *Perekrestky*. № (3–4). 108–118. [In Russian].
7. Zhurnalist Ostap Drozdov u "Randevu" z Yaninoiu Sokolovoiu (2020). 5 kanal. <https://youtu.be/Y17s4kr63Jw>. [In Ukrainian].
8. Povnotsinno reintehratsiia okupovanykh terytorii nastane tilky pislia mentalnoi reintehratsii meshkantsiv Krymu ta Donbasu (10 chervnia 2021). Ministerstvo reintehratsii tymchasovo okupovanykh terytorii Ukrainy. <https://www.minre.gov.ua/news/povnocinno-reintegraciya-okupovanykh-terytoriy-nas-tane-tilky-pislya-mentalnoyi-reintegraciyi>. [In Ukrainian].
9. Kiyanka I. (2016). Populism v istorii ta suchasnosti: ideologichni techii, ruhy ta politichni tehnologii: monografiya [Populism in history and modernity: ideological flaws, movements and technologies]. Lviv. [In Ukrainian].
10. Lisnychuk O. (2015). Populizm v Ukraini: teoretychni zasady i problemy vyvchennia fenomenu [Populism in Ukraine: theoretical grounds and problems of researching of the phenomenon]. *Naukovi zapysky Instytutu politychnykh i etnonatsionalnykh doslidzhen im. I. F. Kurasa NAN Ukrainy*. № 4 (78). 63–73. [In Ukrainian].
11. Masliuk A. M. (2014). Vplyv zaboboniv na psikhologiiu ukrainsiv. *Visnyk Natsionalnoho universytetu obrony Ukrainy* [The influence of superstitions on the psychology of Ukrainians]. № 3 (40). 273–279. [In Ukrainian].
12. Novakova O. (2017). «Syndrom populizmu» yak vyjavlennia kryzy suchasnoi polityky [Populism syndrome as a manifestation of the crisis of modern politics]. *Naukovyi chasopys NPU imeni M. P. Dragomanova. Seriya 22. Politychni nauky ta metodyka vykladannia sotsialno-politychnykh dystsyplin*. Vyp. 21. 36–42. [In Ukrainian].
13. Pershi dni povnomasshtabnoi viiny v Ukraini: dumky, Perezhyvannia, dii (03 bereznia 2022). CEDOS. <https://cedos.org.ua/researches/pershi-dni-povnomasshtabnoyi-vijny-v-ukrayini-dum>. [In Ukrainian].
14. Poshuk zhytla i roboty – sfery, de naibilshe dyskryminuiut pereselentsiv (27 chervnia 2016). Radio Svoboda. <https://www.radiosvoboda.org/a/27823752.htm>. [In Ukrainian].
15. Polityky reintehratsii tymchasovo okupovanykh terytorii: modeli, stsenarii, dyskussii, dosvid. *Analitychnyi zvit (2021). Shkola politychnoi analityky NAUKMA*. <https://spa.ukma.edu.ua/wp-content/uploads/2021/10/Reintegration-Policies-UA.pdf>. [In Ukrainian].
16. Pidtrymka stygmatyzovuvanykh menshyn: sotsialno-psikhologichni tekhnologii [Support of stigmatized minorities: socio-psychological technologies] / za red. L. M. Korobky (2022). Kyiv : Instytut sotsialnoi ta politychnoi psikhologii NAPN Ukrainy. [In Ukrainian].

17. RF i kultura skasuvannia (serpen 2022). ISLND TV. <https://youtu.be/zo1Vw6YZPDY>. [In Ukrainian].
18. Savkyna S. (2007). Trudnomy orhanyzatsyy pallyatyvnoi pomoshchy dlia liudei, zhyvushchykh s VYCh/SPYD [Difficulties in organizing palliative care for people living with HIV/AIDS]. *Styhma i myloserdye. Obobshchene ymeyushchehosia opyta pravoslavnoho psykholoha. Svecha. Ynformatsyonno-publytsystycheskyi zhurnal*. № 4. 9–11. [In Russian].
19. Slavynskyi O. (2020). *Matematyka nenvysti* [The mathematics of hate]. *Mosty zamist stin, abo Shcho obiednuie ukraintsiv?* Vydavnytstvo Staroho Leva. 41–42. [In Ukrainian].
20. Uznadze D. N. (2001). *Teoryia ustanovky* [Theory of Set]. Sankt-Peterburh : «Pyter». [In Russian].
21. Fuko M. Nadzyrat y nakazyvat. https://www.gumer.info/bibliotek_Buks/History/Fuko_Tyrm/02.php. [In Russian].
22. Khantinhon S. (2020). *Politychnyi poriadok u minlyvykh suspilstvakh* [Political order in changing societies]. Kyiv : Nash Format. [In Ukrainian].
23. Shaihorodskyi Yu. (2012). Tsinnosti yak determinanty suspilnoho rozvytku. *Suchasna ukrainska polityka* [Values as determinants of social development]. Vyp. 26. 219–228. [In Ukrainian].
24. Shaihorodskyi Yu. (2019). Tsinnisni ta mifolohichni determinanty politychnoi povedinky [Value and mythological determinants of political behavior]. *Naukovyi chasopys NPU imeni M. P. Drahomanova. Serii 22. Politychni nauky ta metodyka vykladannia sotsialno-politychnykh dystsyplyn*. Vyp. 26. 3–10. [In Ukrainian].
25. *Yak ukraintsi stavliatsia do zhyteliv okupovanykh Krymu i Donbasu: dani opytuvannia* (24 serpnia 2022). RBK-Ukraina. <https://www.rbc.ua/ukr/news/ukraintsy-otnosyatsya-zhitelyam-okkupirovanykh-166-1329844.html>. [In Ukrainian].
26. Adorno T. (1967). *Sociology and psychology*. *New Left Review*. 46–97.
27. Allport G. W. (1954). *The nature of prejudice*. Cambridge, MA : Perseus Books.
28. Campbell C. and Deacon H. (2006). Special issue: understanding and challenging stigma. *Unravelling the contexts of stigma: from internalisation to resistance to change. Journal of Community and Applied Psychology*. № 16 (6). 411–417.
29. Corrigan P. W., Watson A. C. (2002). The paradox of self-stigma and mental illness. *Clinical Psychology: Science and Practice*, 9 (1). 35–53.
30. De Cleen B., Stavrakakis Y. (2017). Distinctions and Articulations: A Discourse Theoretical Framework for the Study of Populism and Nationalism. *Javnost – The Public*. № 24 (4). 301–319.
31. Fukuyama F. (2017). *What is Populism?* Berlin : Atlantik-Brücke Publication, 2017.
32. Galston W. (2018). The Populist Challenge to Liberal Democracy. *Journal of Democracy*. № 2 (29). 5–19.
33. Gardner C. & Falk G. (2002). Stigma: How We Treat Outsiders. *Contemporary Sociology* (31).
34. Goffman, E. (1963). *Stigma: Notes on the management of spoiled identity*. London : Penguin.
35. Hartleb F. (2014). *Populism within Europe and beyond its Borders (International Studies on Populism)*. Berlin : Nomos Publishers.
36. Laclau E. (2005). *On populist reason*. London; New York : Verso.
37. Laclau E., Mouffe Ch. (2014). *Hegemony and Socialist Strategy*. London : Verso Books.
38. Link B. G., Phelan J. C. (2001) Conceptualizing stigma. *Annual Review of Sociology* (27). 363–385.
39. Mattern J. B. (2005). Why “Soft Power” Isn’t So Soft: Representational Force and the Sociolinguistic Construction of Attraction in World Politics. *Millennium*. Vol. 33 (3). 583–612.
40. Müller J–W. (2017). *What is Populism?* Philadelphia : University of Pennsylvania Press.

41. Müller J–W. (2014). “The People Must Be Extracted from Within the People”: *Reflections on Populism*. <https://www.princeton.edu/~jmueller/Constellations-Populism-JWMueller-March2014-pdf.pdf>

42. Roser C., Thompson M. (1995). Fear appeals and the formation of active publics. *Journal of Communication*. Vol. 45. 103–121.

Maryna Baranivska,

*PhD student of the Kuras Institute of Political and Ethnic Studies
of the National Academy of Sciences of Ukraine*

Stigmatization as a Tool of Populist Political Discourse

The article is devoted to the theoretical analysis of stigmatization as one of the tools of populist political discourse. Social stigmatization is defined as the process of marking a group of people on the basis of a certain characteristic, mostly under the influence of negative stereotypes. The mechanism of social stigmatization as a cognitive construct is revealed using the theses of D. Unadze's attitude theory. It is substantiated that stigmatization is a negative social attitude that carries biased information about a person, due to which all other qualities of his personality that do not cohere with the general stereotype are ignored. It is emphasized that the key role in the formation of stigmatizing attitudes in the socio-political discourse is played by values, in relation to which a consolidating value paradigm acceptable to the vast majority of citizens has been achieved. It has been proven that stigmatization is used primarily as the imagined method of protection of social values and norms, a kind of threat prevention mechanism that can hinder the effective unification and functioning of social groups. It is shown that the basis of the functioning of the stigmatizing attitude in political discourse is the imaginary division of social groups according to value through a kind of division according to belonging – into «Us» and «Them», cognitive separation of the branded social group and the perception of it as a hostile «Other». Emphasis is placed on the relevance of the study of stigmatization processes in the context of the modern Russian-Ukrainian war. It is substantiated that the stigmatization of social groups based on regional characteristics, rationalized in the populist discourse, complicates the dialogue and consolidation of Ukrainian society, as well as the future process of reintegration of temporarily occupied territories. The leading role of state bodies and institutions of civil society in promoting the process of consolidation of Ukrainian society and counteraction to stigmatization is emphasized.

Key words: *political populism, stigmatization, political discourse, political communication.*